

LA RÀPITA: UNA INSTITUCIÓ MUSULMANA AL Penedès?

**JAUME TORRENTS I SIVILL
JOAN TORRENTS I SIVILL**

Aquesta ponència va néixer amb la voluntat de conèixer l'origen del poble de la Ràpita (Alt Penedès), però ha esdevingut, finalment, una aportació que pot interessar estudiosos del període medieval, ja que introdueix un element de reflexió sovint oblidat, el planejament de l'ocupació dels sarraïns.

LA RÀPITA: UNA INSTITUCIÓ MUSULMANA AL PENEDÈS?

PRESENTACIÓ

A través d'aquesta comunicació pretenem donar a conèixer els treballs d'investigació sobre l'origen i significació de la institució de la ràbita o ràpita islàmica que hem anat fent conjuntament amb els companys del Grup d'Estudis Ràpitencs, al llarg dels darrers anys.

L'origen d'aquells va lligat precisament a la mateixa creació del Grup en si; de fet, però, reberen una empenta molt important arran de la celebració del Primer Congrés de les Ràpites de l'Estat Espanyol, celebrat al mes de setembre de 1989 a Sant Carles de la Ràpita (Montsià). Allà es reuniren els més prestigiosos arabistes d'arreu de l'Estat i del nord d'Àfrica, representants de les diferents poblacions que porten aquest topònim i un seguit d'estudiosos, amb el desig d'aprofundir en l'estudi del mot ràbita. A hores d'ara es pot considerar que pot haver estat l'anàlisi col·lectiva més important que s'hagi fet fins ara sobre un topònim àrab a Catalunya.

Posteriorment la col·laboració que ens va oferir el Dr. Mikel de Epalza, director de la secció d'estudis àrabs de la Universitat d'Alacant, va ser molt clarificadora i decisiva. En aquest sentit, també voldríem esmentar la Dra. Dolors Bramon, de la Universitat de Barcelona, la qual a través d'un treball, sota el títol "De Les Ràpites avui catalanes: la institució islàmica del Ribat" (publicat a la revista *Antistiana* —òrgan de

difusió dels escrits i activitats que es porten a terme des del Grup d'Estudis Ràpitencs—del mes de novembre de 1989), analitza des d'una perspectiva global les diferents ràpites catalanes. Tanmateix cal citar els treballs d'Oliver Asín (1928) i de Torres Balbás (1948).

Per últim cal ressenyar el llibre de Rafael Azuar *La rábita califal de las dunas de Guardamar (Alicante). Cerámica. Epigrafía. Malacofauna* (Diputación Provincial de Alicante, 1989), on s'expliquen la recerca i excavacions arqueològiques fetes a l'única ràpita que disposa, encara, d'una estructura ben definida que permet comprendre com era realment, mercès al fet que fou colgada per la sorra.

LA RÀPITA: EL MARC HISTÒRIC

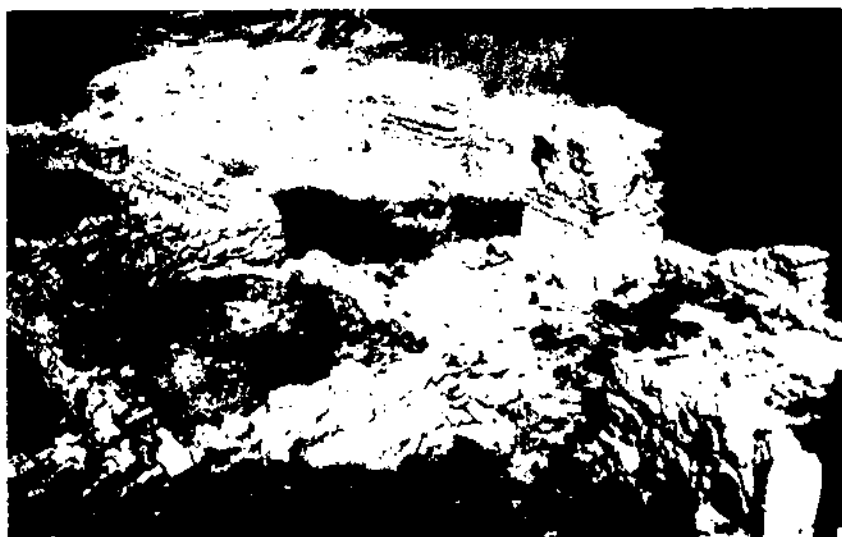
Etimològicament, Moreu-Rey el classifica entre els noms de religió de la toponímia aràbiga, exactament en el grup dels que signifiquen "monestir o ermitatge fortificat".

Històricament, les primeres notícies que tenim són relativament recents, totes elles corresponents a l'última dècada del segle XVIII o començaments del XIX; així, per exemple, tenim constància de la cessió de terrenys que el 1797 fa Anton Placi Cistellé "en lo paratge anomenat La Rapida de la Aranya", o bé l'òbit d'Antònia Marrugat i Escala el 1807, en el qual es diu que mor a "les cases noves de Cal Claramunt, vulgo la Ràpia".

Documents que ens aporten les primeres llums escrites sobre l'origen del nucli de la Ràpita, així ens parla del mas de cal Claramunt, situat a les rodalies, també conegut pel mas de l'Aranya o l'heretat de l'Aranya (antigament era anomenat la casa d'En Carreras), del qual hi ha referències des del 1563, tenia com a part de propietat també part de les que ocupa actualment el poble, ja que la resta correspondria a altres propietaris; o com és, per exemple, el mateix dubte que difícilment hi podia haver poblament sense que, a la vegada, es creés una entitat pròpia; així, ni el fogatjament de 1378 ni el cens parroquial de 1659 citen cap tipus de població. Per últim, ens fa plantejar el perquè a partir d'aquesta època es produeix el naixement, i no abans, i les raons les hem de buscar en l'augment del conreu de la vinya arran, principalment, de les mesures alliberadores de Carles III i que permeteren un augment demo-

Vista aèria de les excavacions arqueològiques de la rabita califal de les Dunes de Guardamar (Alicante).

Aspecte de les restes califals de les Dunes de Guardamar (Alicante).

gràfic a les comarques molt vinícoles, on s'establiren noves famílies rurals amb esperit colonitzador, gràcies als preus elevats del vi i a la manca de braços per a les feines de la vinya; de fet, aquesta necessitava molta més mà d'obra que no pas a les terres camps. Després, el poble es consolidarà amb el pas del ferrocarril i l'assentament industrial.

Tot això és el que sabem amb seguretat, però l'origen de la denominació és font de possibilismes i especulacions; permeteu-nos, des de la nostra modesta òptica, tractar d'escorcollar en el nostre passat, tenint en compte que la manca de dades i de restes ens obliga a interpretar i relacionar i, en definitiva, a suposar.

Per tal de fixar les bases de discussió cal que ens remuntem a l'època dels romans, ja que aquests foren els primers que s'assentaren a les terres que actualment ocupa el perímetre del poble (els ibers existents a la zona ocupaven les muntanyes properes). El seu establiment es caracteritza, sobretot, pel pas de la Via Augusta, i s'han trobat fins a quinze jaciments, aproximadament, que manifesten una densitat de població notable i dels que destacaríem, per la seva importància, la vil·la situada davant de l'ermita (o església?), possiblement paleocristiana, de Santa Tecla (és curiós observar la seva nomenclatura tarragonina!).

Així, tot sembla indicar que la vitalitat del nostre poble era una realitat no sorgida a l'atzar, sinó reflex d'una situació geo-estratègica: el Penedès, lloc natural de pas, un microclima temperat, unes terres sedimentàries molt favorables per a l'agricultura de secà i un riu amb un cabdal significatiu, que, tot i que en algunes zones pogués "pantanejar", havia de permetre l'abastament humà i, tal vegada, el regatge de determinades terres.

Heus aquí com la possible presència sarraïna disposava d'unes condicions adequades per a llur assentament, el fet d'establir si hi va haver un possible poblament sarraí a la Ràpita és ja una qüestió conjuntural, ja que potencialment era possible.

Posem, doncs, fil a l'agulla i analitzem primer el desenvolupament de l'ocupació sarraïna al Penedès, així hom estableix que es podia haver iniciat als voltants del 715, tot i que no degué ésser fins al 717-718, quan els musulmans acabaren d'ocupar militarment la zona nord-est peninsular del reialme visigòtic, que encara restava més o menys independent

Un rònc mur encara dempeus és el darrer testimoni de la desapareguda ermita de Santa Tecla d'origen possiblement paleocristià. Alguns investigadors apunten la hipòtesi que aquestes restes podrien fins i tot correspondre a una construcció anterior d'època romana (foto Rosa Mª Senabre).

Detall del mur anterior on es pot veure una tècnica constructiva que recorda els encofrats romans (foto Rosa Mª Senabre).

i es va perllongar aproximadament fins a mitjan del segle XII, ja que, segons com diu Josep Mª Salrach, "... La fundació de Vilafranca del Penedès, en detriment d'Olèrdola, l'any 1151, representa aquí l'etapa definitiva, amb la colonització, ja sense perill, de les terres *planes*..."

Tanmateix, aquesta llarga presència sarraïna a la nostra comarca no treu que el possible establiment àrab de la Ràpita hagués estat enderrocat (o foragitats els seus habitants abans), ja que als propietaris de la línia de castells del Penedès (aixecada entre el 950 i el 1000) no els devia interessar massa que aquells disposessin de cap "cap de pont" per fer les seves ràtzies i, per altre cantó, ells ja havien bastit les seves corresponents edificacions en llocs enlairats, on els resultava, evidentment, més fàcil la seva defensa; a més, ni per als mateixos sarraïns era interessant aquesta posició des d'un punt de vista estratègic (aquí precisament hi ha un dels dubtes més grans respecte a la veritable utilització de l'edificació, de la qual, després, ja en parlarem).

Davant d'aquests arguments, és convenient reduir el temps d'ocupació i entendre que l'establiment amb una certa continuïtat es podria donar al llarg del segle VIII i que després podia ser utilitzat temporalment durant els segles IX i X. Per confirmar-ho hem de tenir en compte que l'any 801 cau Barcelona en mans dels francs, i el Penedès es converteix en terra de ningú al llarg de dos segles, sovintegen les lluites entre cristians i sarraïns, resten escadusserament poblacions poc estables que vivien en balmes o coves petites (freqüents a les formacions calisses de la serralada Pre-litoral) apartades de camins i que no obeïrien ni les autoritats cristianes del nord ni les sarraïnes del sud, i que tenien com a límit septentrional l'autèntica frontera dels comtats catalans (l'assenyalada per la línia Llobregat-Montserrat-Cardona-Solsona-Montsec) i el límit meridional, si bé que desconegut, hom pot afirmar que Tarragona fos deshabitada i Tortosa, la capital. Situacions d'equilibri que trobem reflectides en diferents passatges de la historiografia local, com és el cas que planteja Ramon Puigcorbè en el seu llibre sobre toponímia penedesenca, en explicar sobre la Granada: "Aquest castell, musulmà en el seu origen, esdevenia cristià quan els cristians se n'apoderaven. Ho era a l'any 1003 quan la invasió mora arruïnà Olèrdola i, en aquest mateix any, els invasors s'apoderaren del castell de la Granada i el destruïren..."

Tanmateix, un repàs als noms geogràfics de lloc situats a les rodalies de la Ràpita ens facilita un últim element de reflexió, tal és el cas de la Múnia, provinent d'Almunia, que vol dir "hort o jardí vast" en àrab,

o de la Granada, tot i que en aquest cas sigui més discutible el seu suposat origen àrab (ja que hi ha diferents teories) i, sobretot, l'oposat Castellví de la Marca).

En canvi, és de difícil assumpció la tesi mantinguda per A. Margarit sobre l'origen del nostre poble, donat que ho relaciona amb antics pobladors provinents de Sant Carles de la Ràpita, els quals, desitjosos de retornar a la dominació cristiana, s'instal·laren en les nostres terres en ple període repoblador. De fet, és un fenomen força corrent que gent d'altres terres vingués a repoblar el Penedès, ja que aquí hi havia molt poca població, i que d'aquesta forma es traspasessin els noms que tenien allà (Cerdanyola, Sant Cugat...); en tot cas, però, el que no resulta tan clar és que al nostre poble no s'establís cap tipus de població estable, ni pels documents ni per les restes que disposem fins ara (al fogatge de 1359 no hi ha cap foc).

Malauradament, ens veiem obligats a plantejar contínues hipòtesis, ja que les possibles contestacions que ens oferiria una intervenció arqueològica no s'han pogut trobar, tot i que pensem que la localització

*Restes d'una dolia procedent de la vil·la romana de la partida de Santa Tecla
(foto J. Torrents).*

d'aquest possible establiment seria al que s'anomena "lloc de Santa Tecla", en el qual es donen diverses característiques que ho afavoreixen: la situació propera a les dues vies romanes que travessaven el poblament i la possibilitat d'aprofitament de llur vil·la romana i la descripció que es fa el 1797 sobre una venda en "el paratge de la Ràpita", i on se situa aquesta, coincidint precisament i previsiblement, a la zona de Santa Tecla.

LA RÀPITA COM A INSTITUCIÓ ISLÀMICA

Per comprendre l'existència de les ràpites és important remarcar el fort component religiós de la comunitat islàmica, la seva idiosincràsia i la gran quantitat de territori fronterer que tenien, gràcies precisament a la guerra santa que van emprendre en el seu moment.

L'existència de les ràpites va estretament lligada, des de l'origen, a les zones frontereres de l'islam medieval. El ribat fou una institució musulmana creada per defensar i vigilar la frontera contra els enemics de l'islam, i s'hi afegí, ineludiblement, el vessant religiós; així, tal com diu la Dra. Bramon, "... a l'arrel *rbt* al marge del seu significat primigeni de lligar, unir, etc., conté la forma *rabata* que vol dir 'dedicar-se a fer la guerra contra els infidels' així com *ràbita* indica el lloc d'allotjament dels *mura-bitún*, terme que s'aplicà inicialment a aquests específics combatents... a fer ribat s'hi anava voluntàriament en servei de l'islam i com a acció meritòria als ulls de Déu, complint així amb el precepte de la guerra santa."

Segons Averrois, "El ribat d'una sola nit era més meritori que passar mil dies dejunant o mil nits de vetlla", a la vegada que "no es considerava muràbit a tothom que vivia a la frontera amb la dona i els fills, sinó al que sortia de casa seva per anar a un lloc on hagués perill." Els fidels podien dedicar-s'hi per vida, durant un determinat període de temps o bé acudir-hi en cas sobtat d'incursió d'enemics. En moments de pau els muràbitum s'aplicaven en la pregària i en l'estudi, tot recaptant almoines per al sosteniment de la pròpia ràpita o per a la creació de nous llocs de ribat. La institució, a més, comptava amb legats pietosos i, òbviament, amb el botí.

Tanmateix, és molt interessant considerar l'opinió del Dr. Epalza en el sentit de distingir els dos termes àrabs, *ràbita* i *ribat*, així per ell el ribat

era bàsicament una torre fortificada bastida la majoria de vegades, a una cruïlla de camins en una situació estratègica, per tal d'exercir funcions de vigilància i, si fos necessari, d'acció militar i on, tanmateix, es practica la meditació, l'ensenyament religiós i l'enfortiment espiritual (enfortiment és precisament el que vol dir el terme ribat). La ràpita consistia en una institució prou original, ja que, tot i ser una edificació de defensa de la comunitat islàmica, el que buscaven els pietosos que hi vivien era morir per a la fe, "en el camí de Déu", per anar al cel, més que matar enemics amb tècniques militars. I que a diferència del ribat, el qual es finançava a través de l'administració oficial, les ràpites ho eren mercès a les inquietuds pietoses d'algun ric sarraí, que feia una donació de terres o béns per a la institució i el seu manteniment, es tractava, en definitiva, d'una institució totalment privada.

En definitiva, necessitaven disposar d'un recinte mínimament fortificat que garantís una relativa seguretat dels seus components, i també d'una talaia o lloc d'observació natural, per tal de posar-se en contacte amb la població per tal d'emetre —o de rebre— els avisos d'agressió. A tall d'exemple, la Ràpita de Guardamar, fundada aproximadament l'any 990, és de construcció molt pobre, d'edificis sense fonamentació elevats sobre la sorra i amb parets de fang, excepte les portes, les muralles i els edificis principals; consta d'un complex quasi urbà, format per dos grans cossos que es tanquen en una porta en el seu front de llevant i que abracen un gran complex central de quasi seixanta metres de llarg; fins ara, el conjunt està format per vint-i-un oratoris i una gran mesquita de dues sales i sis petites habitacions; a més, s'ha localitzat la muralla que envolta el recinte, amb unes dimensions de 3,5 m d'alçada per 5 m d'amplada; ocupa una extensió d'unes 8 hectàrees, ara excavat solament en una tercera part i de la qual hom pot afirmar que era una ràbita a través dels escrits trobats a les parets.

Epalza les qualifica de valor secundari, però interessant quant a la institució dins de l'islam d'al-Andalus. També des del punt de vista religiós, militar, social i arquitectònic. Tanmateix, afirma que com a condicions bàsiques que es donaren per a la fundació d'una ràpita podem considerar les següents:

- Abundància d'aigua corrent, necessària per a les ablucions rituals i les dels visitants, segons l'urbanisme musulmà.
- Riquesa econòmica de la zona.

- Reduït valor estratègic.
- Situació fronterera dintre de l'islam.

Mentre, la Dra. Bramon parlava, també, d'unes condicions especials, que eren les següents:

- Disposar d'un recinte mínimament fortificat que garantís la seguretat dels seus components, i
- una talaia o lloc natural d'observació i de guaita de la zona immediata.

Tots aquests estudis portaren el Dr. Epalza a la següent hipòtesi, no gaire provada però prou versemblant, que diu que al segle X-XI, hi hagués el desig per part de l'administració sarraïna de crear una estructura comarcal al Penedès que disposés d'una ràpita, una medina ("ciutat capitalina"), una xarxa vial, un alfàs o camp extensiu depenent de la ciutat, una almúnia o residència campestre del governador, etc.

Voldríem acabar constatant l'existència dintre del territori català d'almenys tres Ràpites més: la Ràpita de Vallfogona, al costat de Balaguer, la Ràpita de l'Albiol i la Ràpita del Montsià i potser un parell més, encara més discutibles.